

Віктор Малахов, Ольга Сімороз, Софія Дмитренко, Євгенія Зайченко

ЕТИКА В ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПРАКТИКАХ 60 – 80-Х РОКІВ

Частина I

Ольга Сімороз: *Шановний Вікторе Ароновичу, дякуємо, що погодилися на інтерв'ю з нами. Дозвольте невеличке вступне слово. Пам'ятаю, що з деякими членами нашого Студентського товариства усної історії філософії ви мали нагоду бачитися в Інституті філософії у 2019 році, якраз під час проведення Круглого столу¹, присвяченого усній історії філософії. І сьогодні, власне, маємо з вами можливість стати її частиною, поспілкуватися про добре знайомий вам період 60–80-х років ХХ століття, стан філософії у цей час, і передовсім – про сферу ваших досліджень, етику.*

Пропоную почати зі з'ясування тих, так би мовити, «наріжних каменів», що лежать у підмурку вашого життя. Прошу вас розповісти про ваше дитинство, про шкільні роки майбутнього філософа, дослідника етики. Що вас цікавило?

Віктор Малахов: *Що ж, наскільки я можу оцінити власний життєвий шлях, звернення до філософії і згодом до етики аж ніяк не виявилися для мене випадковим. І зараз, попрацювавши на цій ниві кілька десятків років, я можу сказати, що не було в моєму житті такої миті, коли б я пошкодував або з прикрістю подумав про цей свій вибір. Мені завжди дуже подобалася етика як галузь філософії. І я думаю, що саме звернення до філософської етики, якщо говорити в особистому плані, дало мені відповідь на ключові запити мого життя.*

Аби не занурюватися надто глибоко у власне дитинство, почну з моменту, коли я закінчував школу. Тоді мене «підштовхнуло в бік філософії передусім, мабуть, те, що в нас у школі добре викладали літературу. І якось так сталося, що я водночас читав Льва Толстого, Кафку і книжки в жанрі фантастики, якими захоплювалися тогочасні підлітки. Мене дуже заінтригувала тоді проблема небуття, смертності людської. Відверто кажучи, я досьогодні не можу втямити, як це може бути, щоб тебе раптом не стало, бо ж тоді виникає питання, а чи був ти взагалі? Вже легше мені уявляти якісь, даруйте, посмертні жажіття, ніж абсолютне небуття, яке на нас, кажуть, чекає. Це була для мене загадка, з якою я ніколи не міг дати собі ради. В 11 класі я ще не знав, що це один із ключових мотивів філософування загалом – оця думка про загадку небуття. Що ще сказати про себе?

Євгенія Зайченко: *А ким були ваші батьки? Чи мали вони стосунок до філософії?*

© В. Малахов, О. Сімороз, С. Дмитренко, Є. Зайченко, 2021

¹ Див.: *Філософська думка*, 2019, (4), 1-128.

В. М.: Мати в мене була лікарка. І мені так завжди вважалося, що як лікарі лікують фізичні хвороби людини, так само має бути хтось, хто здатен зарадити людині в її душевних, духовних негараздах. Тоді я ще не знав таких слів, як етика, практична філософія, але щось мене вабило в цей бік, і я думав, що філософія – це заняття, чимось подібне до медицини.

Тому для мене не було випадковим те, що я спочатку вступав до Київського медичного інституту, а коли зрізався там, то вже наступного року вступив на філософський факультет КДУ. Про цей вибір я ніколи не шкодував. Лікар з мене так чи так вийшов би поганенький, а от у філософії, мені здається, я себе знайшов. Тож, повторюся, для мене ці речі були споріднені.

Якщо казати вже про особливості свого шляху, то я належав до досить цікавого покоління, як мені здається. Мої однолітки вступали в життя наприкінці 60-х років, а це був період, коли в житті розкривалися нові обрії. Кажуть «Відлига», «хрущовська Відлига» – це не тільки політичне явище було, його значення багато ширше. Нам випало пережити і відчути час, коли услід цій «відлизі», здавалося, наставала «весна». Ми відчували себе, даруйте за високий стиль, підданцями цієї весни, нам постійно хотілося зазирати за якісь обрії, нас не влаштовували вже освоєні, усталені парадигми життя, мислення, спілкування – ми прагнули чогось іншого, ще незвіданого. Тоді був такий час, коли і в житті, і в культурі, і в мистецтві, й у філософії повсякчас виникали нові теми, нові імена. Ми відкривали для себе, наприклад, екзистенціалістів, цілу низку західних філософів, про яких в наших краях раніше гадки не мали. Як мені видається, для того покоління, до якого я маю честь і задоволення належати, дана загальнокультурна обставина мала принципове значення.

Софія Дмитренко: *Коли ж у вас виник інтерес до етики, як до наукової дисципліни?*

В. М.: Коли я вступив на філософський факультет, у нас одразу заявила про себе одна спільнота юнаків та дівчат, які дуже ревно ставилися до філософії як власного покликання.

Тоді ставлення до філософії в усіх нас було дуже серйозним, ми справді пов'язували з нею сенс власного життя. Ми мало не марили питаннями про те, що таке філософія? Яка її роль у житті людини?

Хочу наголосити: я тут веду мову не про ідеологічну продукцію – залишмо її осторонь! – а про серйозне філософування. Так от, на факультеті тоді побутувала атмосфера дуже серйозного, вдумливого, щирого ставлення до філософії. Що можна сказати стосовно образу, в якому філософія тоді поставала перед нами? Вона вся, звичайно, стояла на марксистських рейках, іншої ми тоді, по суті, не знали. Проте на факультеті були гарні викладачі. Можливо, я далі ще матиму нагоду докладніше сказати про викладачів і загальну філософську атмосферу тих років.

Із плином часу, десь на третьому курсі, може на четвертому, я в цій атмосфері, що в нас склалася, збагнув таку важливу для себе річ: усі різноманітні сторони й аспекти тодішнього філософування, яким воно відкривалося перед нами, можна якось поєднати, зрозуміти як єдине ціле тільки на основі стрижневого уявлення про творчу цілепокладальну діяльність єдиного людського суб'єкта, який у процесі цієї діяльності освоює світ, реалізує у ньому себе, свої ідеали та цілі, таким чином відкриває перед собою нові обрії буття, виробляє певний світогляд, що допомагає йому орієнтуватися у світі, висувати нові й нові практичні цілі, знову ж таки, реалізувати та виражати себе, ще далі й ще глибше занурюючись у неозоре навколишнє буття, і так без кінця.

Тому, якщо принципово поставитися до нашої тодішньої філософії, повторюся, марксистської філософії, то всю її загалом можна осмислити як філософію творчої людської діяльності. Цю діяльність тоді усіяко осмислювали з різних боків. На мене, зокрема, великий вплив мали роботи Генріха Степановича Батіщева. Це відомий московський філософ, у нього на той час був філософський трактат «Діяльнісна сутність людини». Власне, діяльнісне осмислення людини задавало тон у тодішній марксистській філософській літературі. Поступово, утім, ставало зрозуміло, що якщо чітко і послідовно розвивати марксистську теорію діяльності, то її дуже легко перетворити на таке собі філософське *perpetuum mobile*, своєрідний уможглидний вічний двигун, який постійно відтворює цього діяльного суб'єкта та заодно з ним усю тодішню гуманістично-світоглядну проблематику. Зрештою я зрозумів, що із цього ключового уявлення про діяльну самовідтворювальну сутність людини можна вивести все що завгодно: і світогляд, і культуру, і продуктивні сили, і науку і багато чого інше.

Але, чого не можна вивести з цього діяльнісного уявлення про людину, то це людської свободи, людської любові та здатності людини до спілкування. Бо для всього цього потрібно визнання статусу «Іншого», принципово іншого суб'єкта, який знаходиться потойбіч кола діяльнісної самореалізації людини, безупинного її упредметнення, розпредметнення і так далі, до нескінченності, до нестями. А оця принципово «позадіяльнісна» галузь, галузь Іншого суб'єкта – це і є, власне, галузь етики, принаймні мені тоді так уявлялося. Галузь, яка фундується уявленням про людську свободу, любов, свідоме віддання себе іншим і про людське спілкування.

Відтоді для мене стає очевидним: щоб відстояти здатність людини до любові та свободи, потрібно вийти за межі діяльнісних уявлень про людину та категоріального апарату, що їх обслуговує, і перейти в галузь етичного дискурсу, галузь етики в широкому її розумінні. Тож вийшло так, що для мене етика відкрилася не через категорію обов'язку чи справедливості тощо, а через любов, свободу та звернення до Іншого суб'єкта.

С. З.: Як саме це вплинуло на подальший ваш дослідницький шлях у царині етики?

В. М.: На п'ятому курсі я дипломну роботу написав на тему свободи волі. У нас тоді багато говорили про свободу як пізнану необхідність, самореалізацію людини, свободу творчості й таке інше. Але все це, на мою думку, по суті справи замикало людину в її власній суб'єктивності. Себто: я маю себе реалізувати, для цього мені потрібна свобода самореалізації; я хочу творити, для цього потрібна свобода творчості тощо. А от свобода волі – це така свобода, яка дозволяє мені обирати самого себе як суб'єкта. Вона передбачає, що я можу бути ось таким суб'єктом, а можу бути іншим, можу обирати сам своє воління. Зрозуміло, що для цього мені потрібна якась точка опори, яка принципово знаходиться поза моєю суб'єктивністю. Скажімо, погляд іншої людини, принципово іншої для мене. Проблема свободи волі припала мені до душі. З отією роботою про свободу волі, своїми міркуваннями щодо цього я й потрапив у 1972 році до Інституту філософії АН УРСР, на сьомий поверх відомого академічного корпусу на Кірова, 4. В Інституті мені все дуже сподобалося. І атмосфера творча, і життя інститутської спільноти – усе приваблювало, усе було чудово. Єдина прикрість – не було можливості професійно займатися етикою, до чого я тоді вже був налаштований. Тож десять років я відпрацював у відділі естетики під проводом Володимира Івановича Мазепи, про що, до речі, анітрохи не шкодую, оскільки багато чого там навчився. Але ж потім, щойно з'явилася можливість, перейшов до тих занять, які більше відповідали моїм ще студентським уподобанням. І відтоді, десь із середини 80-х років, переважно працював у галузі етики.

Не можу сказати, що мій шлях до етики був типовим. З плином часу в Інституті набралася група людей, які мали спільну зацікавленість етичною проблематикою, але кожного з них привів до неї свій власний шлях. Думаю, що в наших долях не було аж надто багато схожого.

С. Д.: *Ви дуже часто говорите у своїх інтерв'ю, книжках про проблему покликання людини. І сьогодні ви також згадували про те, що ваш прихід до етики був не випадковим. Хотіли б дізнатися, чи був якийсь момент, на п'ятому курсі, або вже в Інститут філософії, коли б ви чітко й дуже яскраво для себе зрозуміли суть вашого покликання в галузі етики? Чи було важко обрати між етикою та естетикою, якимось «перемикатися» в Інституті філософії. Я спеціалізувалася на кафедрі етики та естетики, і для мене це був важкий вибір: етика чи естетика. І турбує питання, яким чином зараз продовжувати свій шлях.*

В. М.: Ну, що сказати про стосунки в нас етики й естетики? На той час, коли я був студентом, а це кінець 60 – початок 70-х років, на всіх моїх однолітків, які вчилися на філософському факультеті, дуже великий вплив справила університетська кафедра етики й естетики, вона тоді звалася кафедрою етики, естетики та логіки. Маю сказати, що між етикою та естетикою існувала тоді досить чітка відмінність. Не знаю, як із цим стоять справи зараз, але тоді виходило так, що естетика розвивалася бурхливо, а етика перебувала десь на далекій периферії філософської освіти, губилася в нетрях істмату.

Утім, кафедра загалом була дуже гарна. Там були розумні викладачі, які користувалися повагою студентів. При кафедрі працював найяскравіший студентський гурток на факультеті; певна річ, це був саме гурток естетики. Вів гурток молодий тоді й дуже популярний серед студентів викладач, Анатолій Станіславович Канарський. Не знаю, чи вам у ваших студіях з усної історії філософії доводилося чути про Канарського?

О. С.: *Чули, так.*

В. М.: Так от, нам з Тетяною Олексіївною якимось трапилося нагода статтю невеличку написати про нього². Чудовим педагогом він був і полум'яним адептом естетичної науки на засадах переважно німецької класичної філософії і раннього Маркса. Узагалі, про цю людину дуже багато можна було б розповісти. Вона вплинула на багатьох майбутніх філософів моєї генерації.

Але на кафедрі працювали й викладачі етики, хоча вони були трохи у затінку. Зокрема, хотів би назвати Леоніду Сергіївну Горбатову, вона в нас на курсі викладала етику. Я не знаю, хто і що зараз пам'ятає про неї. Те, що вона нам викладала, це був типовий варіант марксистсько-ленінської етики, перенасичений різними істмативськими категоріями, але при цьому Леоніда Сергіївна була дуже доброю і чуйною людиною. Вона з повагою ставилася до нас, студентів, давала нам можливість цікавитися і займатися тим, чим нам хотілося. Особисто я Леоніді Сергіївні багато в чому відчуваю себе зобов'язаним. Отже, для нас етика й естетика були принципово різними дисциплінами.

І ще я маю сказати, що естетичні дослідження незрідка поставали тоді як такі, що увінчують собою, вивершують будову марксистської філософської думки. А етику доводилося шукати десь за межею офіційного філософського мейнстриму.

Відомо, що естетика базується на певній патетиці, уявленні про ідеал, пафосі творчості. Для етики ж ключовою категорією є етос, а це річ досить «вперта» і своєрідна,

² Про київського естетика А. С. Канарського і його гурток див.: Чайка, Т., Малахов, В. (1997). *Київські обрії: історико-філософські нариси* (сс. 194-202). Київ: Стило.

його не так просто вписати в панівні філософські парадигми. Я би поставив це у зв'язок із тим, про що казав спочатку: тогочасна парадигмальна ідея людини як діяльної, активної, творчої істоти, яка перетворює світ, будує культуру, виробляє світогляд тощо, ось ця парадигма чудово припускала розвиток естетики у власних рамцях, а вимір етичного залишався, як я вже зазначав, за її межами.

Тому, думаю, для нашого покоління етика та естетика розташовувалися в принципово різних регіонах думки, відповідно було досить легко обирати між ними. Мій вибір, як я вже казав, був на користь етики. Зробив я його ще тоді, коли закінчував університет і надалі залишився з ним. Але що поєднувало для нас ці дві дисципліни – це спільна кафедра, люди, які там зібралися. І в Інституті я від початку працював у відділі естетики, але це не заважало мені напрацьовувати етичні погляди, розширювати свою обізнаність у галузі етики.

От я згадував Канарського, Горбатову. Не можу тут не згадати ще одну людину, яка для нашого покоління студентів взагалі була надзвичайно важливою постаттю, і з погляду етики теж – це Михайло Олександрович Булатов, уславлений на той час викладач німецької класичної філософії; знову ж таки не знаю, що про нього відомо нинішній філософській молоді. Відтоді як я навчався в університеті, він ще кілька років у ньому попрацював, а потім перейшов у Інститут філософії. Там у нього було трохи інше амплуа, але зараз я не про це.

Є. З.: *Цікаво. Можете розповісти про те, яким він був викладачем? Можливо, мав якісь викладацькі «хитроці», якщо його так любили студенти?*

В. М.: Як викладач він користувався надзвичайним авторитетом. Буквально кожне його слово ми ловили, боялися втратити. Він дуже глибоко і вдумливо аналізував проблематику німецької класичної філософії – Канта, Гегеля, Шелінга.

І характерним є ось що. Приміром, розповідає Булатов про Шелінга, його філософію тотожності – і якось так само собою виходить, що бжиш після того в бібліотеку і розшукуєш ті Шелінгові твори, про які він вів мову. Так я натрапив на «Філософські розвідки про сутність людської свободи», основну етичну працю філософа. Тож роль, що її Булатов зі своїми лекціями відіграв для усіх нас, справді важко переоцінити.

Для мене, зокрема, лекції Булатова мали той наслідок, що коли після них я розкривав, наприклад, Ляйбніца, Канта чи Фіхте, то переконувався, що найцікавіше для мене у цих філософів якраз пов'язане з їхніми етичними поглядами. Лекції Булатова були чудовим дороговказом на шляху до такої класичної європейської етики. І я йому за це надзвичайно вдячний. Думаю, що ми всі, студенти тієї доби, кожен по-своєму, маємо бути Михайлові Олександровичу вдячні.

О. С.: *Про Булатова від себе хочу відзначити, що на крусі з Нової філософії (XIX ст.) ми якраз працюємо з його підручником з німецької класичної філософії.*

Дуже вам дякуємо за ці спогади, вони насправді дуже цінні. Навчаючись на факультеті, ми, на жаль, не так часто чуємо прізвища відомих філософів, які зробили чималий внесок у розвиток тієї спільноти, до якої ми зараз належимо. Філософів, які теж колись навчалися і працювали в тих самих стінах, що й ми сьогодні.

В. М.: Продовжу свою розповідь про Інститут філософії. Як я казав, поступово в Інституті зібралася декілька таких, як я, ентузіастів етики. Таким чином, той осередок в Інституті філософії, яким постав згодом сектор етики, виник не на голому місці. Хоча, ви знаєте, це взагалі-то дивна річ, щоб в Інституті філософії десятиріччями не існувало наукового підрозділу, який би фахово спеціалізувався на проблемах етики.

При тому, що відділ естетики завжди у нас був, так само, як і відділи діамату, істмату, критики західної філософії тощо.

Нещодавно померла Ірина Бекешкіна – відома київська соціологиня, наша давня приятелька. Замолоду вона теж цікавилася проблемами етики. Одного разу стався такий кумедний епізод, коли їй випала нагода бачитися з академічним начальством у Президії і поспілкуватися про те, чому б в Інституті філософії не заснувати сектор етики. На що їй відповіли: «У вас же в Інституті є відділ моральних проблем комуністичної праці, вам що, замало?»

Як бачите, шлях до етики і для мене був не такий простий, та й узагалі він виявився досить звивистим для тодішньої нашої філософії. Зрештою, сектор таки утворився і зараз можна говорити вже про історію етичних досліджень в київському Інституті філософії, про те, як формувалася їх проблематика тощо.

Є. З.: *Дозвольте запитати про такий феномен, як Київське філософське коло. Цікаво дізнатися, чи був якийсь лідер, такий собі призвідник? І ким були інші учасники? Яку мету перед собою ставили учасники цього кола? Які питання найгостріше обговорювалися?*

І взагалі, чи існувала така філософська спільнота насправді, чи доречно про неї говорити саме в контексті Київського філософського кола?

В. М.: Знаєте, саме про Київське філософське коло як про філософську спільноту говорити, на мій погляд, можна і треба, бо ми всі відчували себе пов'язаними один з одним зв'язками товарищескості й співпраці.

Складніше говорити про Київську філософську школу – Київську світоглядно-антропологічну школу, як її інколи називають. Вона, безперечно, теж існувала, але, на мій погляд, була більш обмеженою за складом учасників. В Інституті філософії вона формувалася навколо таких особистостей, як багаторічний наш директор Володимир Іларіонович Шинкарук, Вадим Петрович Іванов, Олександр Іванович Яценко, Віталій Георгійович Табачковський. Повторюся, що я наразі веду мову не про коло, а про школу, тобто про людей, котрих поєднували певні спільні філософські уявлення, що передавалися від вчителів до учнів, уявлення, які можна було викладати, популяризувати. І мені здається, що філософське коло було ширшим за цю школу.

Мій погляд на цю школу, безперечно, є однобічним і характеризувати її загалом я тут не можу, бо сам перебував трохи осторонь. Вважаю, що до кола я належав, а от до школи в тісному її розумінні – ні. Бо для мене, як я вже казав, було дуже важливим вийти за межі діяльнісно-світоглядного осердя, довкола якого будувалися погляди школи. А треба сказати, що тоді, у колишньому Союзі, існував своєрідний розподіл філософських досліджень. Наприклад, московські філософи бралися за один спектр проблем, у Ленінграді досліджували інші, тбіліські колеги глибоко досліджували, зокрема, проблеми філософської аксіології, філософської антропології, феноменологічної естетики тощо.

С. Д.: *А як би ви могли в цьому контексті охарактеризувати розвиток філософської думки в Києві на той час?*

В. М.: Щодо специфіки розвитку філософської думки в Києві, то вона передусім була пов'язана з традиціями і напрацюваннями саме світоглядно-антропологічної школи, з ідеями Шинкарука, Іванова, Яценка та інших її яскравих представників. Повторюю, що я дивлюся на всі ці її напрацювання трохи іззовні. Можу сказати, що школа культивувала вивчення проблем світогляду, але як на мене, світогляд саме виникає в людини, яка приходить у світ із певними намірами самореалізації, перетворення цього

світу, здійснення в ньому своєї мети, ідеалу. Світогляд відповідає потребі орієнтуватися у світі, тобто мати певну картину світу, яка базується на діяльнісних засадах. Так чи інакше, він підпорядкований практиці, практичній діяльності в широкому її розумінні. Я думаю, що кожен представник Київської філософської світоглядної школи із цим би охоче погодився. Але для мене суть справи якраз полягала в тому, що покликання людини, обрїй людського буття не зводяться лише до практичної самореалізації. Етика залишається, так би мовити, за межею діяльнісного спрямування життя, яке породжує світогляд. Тому мені найцікавіше було те, що лежить за межами такої світоглядної орієнтації. У цьому плані я хотів би звернути увагу на те, що у 80-х роках можна спостерігати певне, сказати б, зрушення в нашій літературі від світоглядної проблематики до проблематики світовідношення. Воно, це зрушення, не було загальним, але певні праці, пов'язані саме з проблемою світовідношення, почали з'являтися.

Світогляд, як я вже казав, базується на тому, що людині для реалізації себе, своїх життєвих планів потрібно мати загальну картину світу, тобто відповісти для себе на питання, яким постає для неї світ. Світовідношення ж передбачає, що людина має перед собою світ, який, як вона чітко усвідомлює, пізнаним і «освоєним» нею до кінця в принципі бути не може. Світ завжди більший, ніж людина, яка перед ним стоїть. І от мені потрібно не досягнути цей світ, не формувати якусь всеохопну його картину, а збагнути, як мені ставитися до його таємниць, його цілісності, яку я не можу присвоїти, остаточно збагнути й розкласти по полицках. І водночас постає питання етичне: як мені ставитися до Іншої людини з її власним внутрішнім світом, яку я теж ніколи не можу збагнути цілком, пізнати, розкласти по полицках. Вона завжди залишається таємницею для мене, але мені потрібно зрозуміти, як мені до цієї таємничої іншої людини ставитися.

У відомого польського письменника-фантаста Станіслава Лема був роман «Солярис». Потім за його сюжетом Андрій Тарковський зняв чудовий фільм. Філософську суть свого роману Лем висловив афоризмом: «Серед зірок на нас очікує Незвідане». Символ такого Незвіданого у книзі Лема – мислячий океан Солярис, непізнанна абсолютно стихія, яка все ж таки перебуває в якихось істотних стосунках із нами. І нам потрібно вирішити, як ставитися до неї, – враховуючи, що вона зберігає для нас свою таємничість. Так от, є світовідношення, і є світогляд. Світогляд – це традиційна категорія Київської школи, а от про світовідношення з кінця 70-х – початку 80-х років лише починають писати. Я хотів би тут назвати імена кількох людей, які запроваджують цю тему. Найпершим з-поміж українських дослідників, наскільки мені відомо, цей термін опрацьовує Роман Іванович Ленчовський. Зараз він здебільшого виступає як соціолог, але замолоду переважно досліджував філософську проблематику. Я думаю, вперше в Києві розглянув питання світовідношення саме він. Потім уже й інші почали про це писати: Віталій Табачковський, чернігівський естетик і культурфілософ Володимир Анатолійович Личковах, ну, і ваш покірний слуга теж. Мені здається, тут була певна лінія розмежування в рамках Київського філософського кола.

Також варто приділити увагу генераційним відмінностям у рамках цієї традиції, адже всі ми виростили на працях, навчанні й особистому прикладі наших вчителів – Шинкарука, Поповича, Бичка, Кримського, Горського, їхніх товаришів і колег. Це була старша генерація київських філософів того часу, що мала своє коло спілкування й свої філософські засади. До того ж досить різноманітні, якщо порівняти, наприклад, Шинкарука, Іванова, Бичка, Поповича, Кримського, Горського. У них були різні філософські інтереси й парадигми мислення. Тобто традиції були різні, але коло – одне.

Ним і було київське філософське середовище. Про свою генерацію я вже казав, що нас вабив вихід за межі вже напрацьованих парадигм, зокрема тих мисленневих парадигм і поглядів, які ми успадкували від своїх вчителів. Ми прагнули нового. Для мене це нове відкрилося в галузі етики, для когось – у галузі логіки, історії філософії чи тієї ж естетики. Але я думаю, що ось таку генераційну диференціацію теж потрібно враховувати, якщо ви хочете скласти уявлення про Київське філософське коло як єдину, але досить розмаїту у своєму розвитку цілісність.

Згодом і наступні покоління філософської молоді, нові випускники київських вишів вливалися до цього кола. Їхній шлях був дуже складний. Я думаю, що вони, принаймні з початку 90-х років, стикалися з такими нагальними проблемами і викликами, про які ми в наш час і гадки не мали. Але, зрештою, саме вони зараз формують вже сучасне Київське філософське коло. Дай Боже, щоб це коло витримало випробування часом.

С. Д.: *Сподіваємось! Наразі мені хотілося б обговорити становище філософської екосистеми. Чи відчувалося тоді певне ранжування статусів між «центром» і «периферією»? Чи можна вважати київське інтелектуальне середовище 70–80-х по суті провінційно «імперським»? Оскільки навіть Київський університет у ХІХ ст. був створений як фортошт імперії. Чи відчували ви загальноімперський порядок денний? Як це виглядає з вашого досвіду?*

В. М.: Я мав досвід спілкування з багатьма філософами тієї доби, з якими ми зустрічалися і в Києві, і в інших місцях. Узвичасно було, користуючись різними нагодами, відвідувати одне одного. Так от, маю сказати, що ми в Києві завжди відчували присутність і дружню підтримку наших колег-однодумців з Москви, Ленінграда, Тбілісі, Мінська, Алма-Ати. Ось ми щойно казали, що в Києві була своя школа та її послідовники. Своя філософська школа існувала і в Алма-Аті. Наші київські діалектики й алмаатинці навзаєм дуже ретельно стежили за публікаціями одні одних. Але те, що ми відчували на власному досвіді – це розуміння й підтримка з боку наших колег з інших республік і міст Радянського Союзу. Так, зокрема, Евальд Васильович Ільєнков, відомий московський філософ, дуже вчасно підтримав перед захистом Анатолія Канарського, який зазнавав утисків з боку нашого київського університетського начальства. Ільєнков написав, напевно, спеціально для наших директивних, так би мовити, товаришів передмову до книжки Канарського. Ця передмова починалася приблизно так: «Шановні товариші, врахуйте, що перед вами дуже гарна книжка». І таких прикладів мені відомо чимало. Ми охоче зверталися до наших колег, коли потрібно було шукати опонентів, рецензентів на свої роботи. Звичайно, були і якісь проблеми, негаразди, але я особисто дуже багато чим зобов'язаний і радянській філософії загалом, і тодішній московській філософській спільноті зокрема.

Ось, передусім, що стосується етики – я думаю, що етика не тільки для мене починалася з визнання Іншого (Іншого з великої літери), зі встановлення діалогічних стосунків з Іншими людьми, зі світом. Так от, на жаль, принципово важлива в цьому відношенні традиція діалогічної думки, традиція мислення про Іншого в Києві тоді, наскільки я знаю, не була репрезентована зовсім. А в Москві були люди, які свідомо продовжували в 60–70-ті роки справу Михайла Михайловича Бахтіна, інших мислителів-діалогістів. Це, зокрема, Біблер, Батіщев, їхні учні й послідовники. Тож от такий вам приклад... Чи варто казати, що Київ узагалі й київську філософську спільноту я щиро люблю й любитиму, напевно, до кону. Але представників традиції філософії діалогу у нас не було, я зустрів їх у Москві. Серед москвичів у мене були вчителі, яким я надзвичайно вдячний і зобов'язаний. Дуже велике враження на мене справила

постать Сергія Сергійовича Аверінцева. Працювали тоді в Москві філософи, відомі в усьому СРСР: Олексій Федорович Лосєв, той же Евальд Васильович Ільєнков, Юрій Миколайович Давидов, Піама Павлівна Гайдєнко. Не уявляю собі, якою була б наша філософія без спілкування із цими людьми, без уваги до їхніх праць.

Також у нас були дуже тісні й плідні контакти із Тбілісі, грузинськими філософами. З-поміж них теж багато кого можна було б назвати. Мераба Костянтиновича Мамардашвілі, напевно, усі знають. У Тбілісі були й інші непересічні мислителі, і в нас із ними були робочі стосунки, зокрема (я тоді працював у відділі естетики), і по лінії естетичних досліджень. Наші кияни часто їздили до Тбілісі на захист, публікувалися там. Тобто було спілкування, живе й людське. Я думаю, що найважливіше й найдорожче саме те, що існувало таке спілкування: людське, професійне, фахове. Скажімо, в Тарту була така людина, Леонід Наумович Столович, знаний в Союзі естетик. Він сам рано захистив докторську дисертацію й дуже велику роль зіграв у тому, щоб успішно і на гідному науковому рівні захищалися й виходили на всесоюзну арену кийські наші колеги. Так що, за моїми згадками, тодішні наші зв'язки переважно постають у такому світлому, позитивному вигляді. А те, що люди бувають різні, – це факт. І в Москві, і в Тбілісі, і в нашому Києві в галузі філософії працювали різні люди. Когось із них згадувати хочеться й згадуєш їх із душевним теплом, а когось – ні. Дуже багато залежить від конкретних людей, і в тому болючому питанні, що його ви порушили, – так само.

О. С.: *Кого з дослідників цього часу вам би хотілося відзначити особливо?*

В. М.: У цьому «конкретно-людському» аспекті дуже важливо, до речі, звернути увагу ось на яку обставину, що має, мені здається, безпосередньо практичний сенс. Усі ми знаємо, якщо говорити про Київ, такі імена як Кримський, Попович, Шинкарук. Але взагалі, мені здається, зараз про філософів тієї доби мало чого можна довідатися до пуття й зокрема в інтернеті дуже важко про них щось знайти. Ось я зараз, готуючись до цього інтерв'ю, намагався подивитися в Інтернеті, а що ж там є, скажімо, про Вадима Іванова. Це була надзвичайно глибока людина, він у кийському Інституті філософії заснував відділ філософії культури, дуже багато корисного й важливого зробив для розвитку саме кийської філософської традиції. Здається, про нього першого, у зв'язку з виходом його монографії, почали говорити як про одного з засновників Кийської філософської школи. Так от, знайти про нього зараз дуже важко щось в Інтернеті. Може, є кращі майстри відшукувати там необхідну інформацію, ніж я, але факт той, що кийська філософська традиція дуже мало там репрезентована. А принаймні такі люди, як той самий Іванов або Яценко, мали би бути там представлені! Або така дослідниця, як Олександра Іванівна Фортова, що першою, здається, у Києві отримала науковий ступінь доктора філософських наук з етики у другій половині 80-х років. Це важлива постать для розвитку етичної думки в Києві, а про неї сьогодні знайти вже нічого неможливо. Те ж стосується Тетяни Георгіївни Аболіної, людини вже нашого покоління, яку я добре знав і без якої кийське етичне коло уявити собі не можу. Я думаю, що є якісь інформаційні ресурси в Інтернеті, на кшталт Вікіпедії, які могли би бути задіяні для висвітлення основних фактів, джерел, текстів з історії Кийського філософського кола 60–80-х років. Адже це коло та його традиції, безперечно, того варті, і пам'ять про нього конче потрібно зберегти.

А тепер іще невеличка нотатка навздогін питанню про наші зв'язки з «імперським центром». От я кілька разів згадував Ільєнкова, який приїздив до Києва, коли захищав кандидатську Канарський, був у нього опонентом. Згодом, вже в інші часи, у видавництві «Дух і Літера» готували до видання книжку американського філософа Елєсдеа

Макінтайра «Після чесноти». Трапилося так, що я був причетний до цього видання. Пам'ятаю, що з якихось проблем перекладу мені потрібно було зв'язатися з Макінтайром. Тож, користуючись нагодою, я запитав його, чим пояснити його цікавість до творчості Ільєнкова, якого він поважав і неодноразово на нього посилався у своїх працях. Так от, Макінтайр знає, що відповів? Він написав, що, певна річ, на Заході краще знають Мамардашвілі. Проте Мамардашвілі більше збагненний і прозорий в рамках західних традицій філософування й не являє собою великої загадки як філософ, а от Ільєнков більш своєрідний. Відчувається, що він писав для якоїсь своєї аудиторії, не дуже зрозумілої сучасному західному читачеві. Ракурс, у якому Ільєнков бачить філософські проблеми, має певну своєрідність, яка інтригує, а тому, зазначає Макінтайр, він для нього цікавіший.

Я думаю, що про багатьох представників Київського філософського кола можна було б сказати те саме. І великою методологічною проблемою, як на мене, може стати проблема інтерпретації: як зараз читати філософські тексти пізньої радянської доби. Справа не просто в тому, що люди писали якоюсь там «езоповою» мовою. Поступово вони напрацьовували свою автентичну філософську мову, в опорядженні якої для нас може постати той «дім філософського буття», в якому вони мешкали. Цю мову сьогодні вже важко перекласти мовою сучасного філософського дискурсу. Мені здається, що тут криється велика проблема. І ми, як спадкоємці тих традицій, маємо певне завдання. По-перше, подбати про те, щоб наших учителів не забували. Щоби пам'ять про них і їхні тексти зберігалася надалі. По-друге, постає проблема інтерпретації цих текстів: як їх прочитати сучасному читачеві, який цікавиться філософською проблематикою та що вони можуть відкрити нашому молодому сучаснику.

С. З.: *Дякуємо Вам за такі спогади про вчителів та колег! Дозвольте уточнити, продовжуючи цю тему ідентифікації. Чи не варто нам говорити про певну ідентифікаційну трагедію української інтелігенції, яка фактично довгий час була «українською» лише територіально? І чи ідентифікуєте ви себе як українського філософа? Тоді й зараз: що змінилося у вашому сприйнятті й самовизначенні?*

В. М.: Отже, про українську інтелігенцію. Я вчився в Києві в дуже добрій школі №87, де були декілька людей, які потім стали відомими представниками української інтелігенції. Школа була українська, і я вдячний їй за це, адже відтоді в мене дві рідні мови: російська та українська. Згодом в нашому Інституті філософії працювали люди, достатньо добре відомі не лише у філософському середовищі, а й у більш широких колах інтелігенції. Та й чи варто тут розділяти? Можна говорити про київську філософську традицію як невід'ємну частину творчої спадщини української інтелігенції. Хочу також сказати, що, зокрема, для Мирослава Поповича, Вілена Горського, Сергія Кримського та їхніх товаришів і однодумців дуже багато важило відродження Могиланської академії саме як осередка української філософської освіти.

Із самого початку там була робочою мовою українська, і певний час це становило навіть відмінну рису Академії серед інших вишів Києва. Тоді була ще не зовсім опрацьована і узвичаєна українська філософська термінологія, і нам, викладачам, постійно доводилося піклуватися про те, щоб на семінарах із філософії якомога повніше використовувалися саме лексичні ресурси українського філософського мовлення. Пам'ятаю такий випадок, десь на третій чи четвертий рік від відкриття Могиланки, коли до нас під час семінарського заняття завітав невідомий чоловік. Виявилось, що це якийсь добродій із Канади приїхав. І він мало не плакав, так був розчулений тим,

що, зрештою, став свідком нормального філософського дискурсу українською мовою. Я думаю, це був неабиякий внесок Могиланки, як для свого часу.

При цьому всьому маю сказати таке. От ви питали про ідентифікацію, ідентичність. Я ж для себе надаю перевагу автентичності. Мені здається, ідентичність пов'язана з нашим прагненням стати таким, як хтось інший, на кого ми прагнемо бути схожі. Інколи це важливо для відчуття колективної солідарності. А от автентичність – це збереження вірності своєму покликанню, своїм джерелам, тому, що ти відчуваєш як питоме, найважливіше в собі. Так от, я, при всій повазі, симпатії і відчутті внутрішньої причетності до української філософської культури, автентично себе відчуваю філософом, який належить до російської традиції філософування. Таке, певно, виховання я одержав, такі книжки читав. Такий той, хто в мені сидить, – ось що я Вам скажу.

І я знаю, що річище, перебуваючи в якому я можу виміркувати щось своє, здобути якоїсь нової думки, – це, в принципі, те ж саме річище, яке прокладали ще Достоевський, Соловйов, Бердяєв, Франк. Я не можу відірвати себе від цієї традиції. Батищев, Бахтін, Аверінцев – це все для мене найважливіші філософські дорогавкази. Не думаю, що коли ми ведемо мову про такі власні пріоритети автентичності, це означає, що ми маємо відгороджуватися від чогось іншого або ставити це інше на нижчий щабель чи якимось недооцінювати. Зовсім ні. Отож, я готовий віддавати належне й іншим філософським традиціям, і передусім тим, які є найближчими для мене, тим, присутність яких постійно відчував у своїх фахових заняттях, та й у свідомому житті загалом. Так, як філософ, я відчуваю свою приналежність до російської філософської традиції. Разом із тим, я знаю про себе, що я людина київська. У моєму житті постійно відлунує моє рідне, моє кохане місто, мій Київ. Для мене це відчуття дуже важливе. Знову-таки, я кажу не про ідентичність, а про автентичність. Автентичне своє існування я не можу уявити поза неповторною київською атмосферою, київським культурним середовищем.

О. С.: *Насправді, готуючись до інтерв'ю, ми читали збірку есеїв «Право бути собою», яку Ви присвятили пам'яті Вілена Горського. У ній часто оприявнюється мотив історичного струсу, зламу парадигми, зміни світосприйняття, перебудови, приходу нових людей з іншою свідомістю. Дуже дякуємо за ці ваші спогади.*

Ви згадували про певні «ходячі парадигми»: радянська ідеологія, марксистська ідеологія, істмат, дисиденти, «залізна завіса». Трендом того часу було запитання «А що саме сказав Маркс?» (а не те, що ми можемо прочитати в російському перекладі). Проблематика перекладу й сьогодні актуалізується в українській філософській спільноті. Яку б роль в той час Ви відвели справі перекладу та як би оцінили її?

В. М.: На той час переклади були для нас чи не єдиним віконцем у більш широкий світ, світ західної філософської думки. При тому, що, звичайно, перекладів філософської літератури тоді було обмаль. Проте вони, як правило, були якісні – назагал, далеко якісніші, ніж ті, що прийшли їм на зміну в 90-ті роки, зокрема в Україні. Якщо вже існував переклад, то він давав змогу досить глибокого ознайомлення з даним філософським твором. Для нас це була життєво важлива річ.

Існували також так звані реферативні збірники, які розходилися по наукових бібліотеках. У нас в Інституті філософії, у бібліотеці, вони теж були. Призначалися вони, звісно, не для широкого вжитку. Проте, принаймні, фахівці могли з цих джерел скласти досить ґрунтовне (хоч і не вичерпне, певні річ) уявлення про західну філософську думку. У мене досі в Києві лежить цілий стос конспектів 70–80-х років, у які я виписував для себе цікаві місця з цих реферативних збірників.

Крім того, наша інститутська бібліотека (гадаю, що так само стояли справи і в інших академічних інститутах) щороку отримувала каталоги західної філософської літератури. І можна було на адресу Інституту виписувати на Заході (за валюту, звичайно – це узгоджувалося потім з Президією) найважливіші філософські праці. В Інституті від тих часів ще збереглося чимало західних філософських монографій.

Крім цього, у ці часті (60–80-ті роки) наша бібліотека отримувала західні часописи з метафізики, історії філософії, естетики, етики, логіки. Парадокс полягав у тому, що цими часописами мало хто користувався. З одного боку, людям бракувало ґрунтовного знання мов. Бо за радянської доби... Не знаю, може, спеціально так вивчали іноземні мови, щоб ці знання не можна було використовувати на практиці. А може, просто не до того було нашим інститутським співробітникам: надто занурені вони були у виконання планових тем, у поточні проблеми наукового атеїзму чи комунізму, або того ж істмату. Принаймні, працівники нашої бібліотеки скаржилися, що ось, мовляв, такі цікаві західні видання лежать, пилюкою вкриті, і мало хто ними цікавиться.

І ще до цього вашого питання. Свого часу Маркс слушно казав, що філософія – це жива душа культури. Виходить, щоб орієнтуватись у філософії, потрібно мати на увазі її загальнокультурний контекст. Так от, маю сказати, що і російською, і українською мовою існувало тоді чимало добрих перекладів художніх творів, що мали незамінне значення, зокрема, і для розвитку філософського погляду на світ. Кого тільки, скажімо, з американських авторів у нас не перекладали: Фолкнера, Стейнбека, Апдайка, Селінджера, Фланері О'Коннор... Можна згадувати десятки імен. Не потрібно було мати якісь надзвичайні знання American English, щоб читати це все, бо воно існувало у добрих російських і українських перекладах. Це все теж для нас було вікном у широкий світ.

О. С.: *Яким чином саме через переклад відбулося «зняття завіси»?*

В. А.: Хотів би висловити в цьому зв'язку деяке міркування стосовно не так «зняття завіси», скільки перегуку крізь неї. Справа в тому, що мене завжди інтригувала певна синхронність, узгодженість між тим, як якісь основні філософські теми поставали у західній літературі й у нашій радянській, попри всі відомі бар'єри та обмеження того часу.

Цікавий матеріал щодо цього дає, зокрема, близька мені галузь етики та філософії діалогу. Якщо читаєш Емануеля Левінаса, а потім, скажімо, філософа пізньої радянської доби Генріха Батіщева... Годі й казати, наскільки різні філософські традиції за ними стоять. У Левінаса це традиція неокантіанства, відлуння іудейської спадщини. У Батіщева – передовсім мисляча рефлексія над тим, «що насправді сказав Маркс». А проте подеколи згадані мислителі приходять до формулювання не тільки суголосних, але й дуже схожих думок.

Або, скажімо, якщо взяти Бахтіна та Бубера: здавалось би, люди такі далекі один від одного з погляду географії, ідеології, релігії, культури! Але подивіться, наскільки близькі їхні ключові філософські налаштування. Чи взяти того ж Бахтіна та Гадамера – скільки у них співзвучного. При тому, що питання про те, наскільки Бахтін був знайомий з творами Бубера і чи був взагалі з ними ґрунтовно знайомий, досі, наскільки я знаю, залишається відкритим. Певно, кожна досить розвинена філософська традиція у ХХ столітті так чи інакше у специфічний для себе спосіб наражалася на якісь спільні потрясіння, спільні виклики, які вимагали відповіді. Певен, і для нашої філософської думки, зокрема, для Київського філософського кола, проблеми, які поставали ось тут, у нас, були визначальними – від проблем суто локальних аж до загальносвітових. І немає нічого дивного, що голоси вітчизняних філософів, які розмірковували над

ними, впліталися у світове співзвуччя. Тож не варто уявляти собі долю вітчизняної філософії за радянських часів таким чином, що от, мовляв, начиталася людина Сартра та й відтворює його любесеньку у своїх писаннях – от вам і «червоний Сартр»...

Скажу відверто, я не великий прихильник визначень такого гатунку. Для того, щоб вийти на філософську постановку відповідних проблем, треба дозріти до них у своєму власному мисленнєвому досвіді. Тож кожен у філософії зрештою залишається собою: Сартр Сартром, Ігор Бичко Ігорем Бичком, Левінас Левінасом, Батіщев Батіщевим. Але цікавим є те, що вони, як самобутні мислителі, як філософи своєї доби, мушили давати відповідь на її виклики, брати участь у духовних подіях, які, попри всі відмінності, були схожими чи навіть спільними для них. Хоча приходив до них, звичайно, кожен по-своєму. На Заході й на Сході, в Україні чи деінде різні філософи проходили свої різні шляхи, мислили різними категоріями, але певна узгодженість, певна «синхронність», певний загальний ритм філософської думки, усе ж, поєднували їх за будь-яких наявних розподілів. Через це я думаю, що порозуміння у філософії можливе, попри всі перешкоди і складнощі. І, зокрема, на сакраментальне питання «про що думали і про що сперечалися філософи радянської доби?» ми зрештою можемо дати собі й іншим достатньо розбірливу відповідь.

С. Д.: *Продовжуючи це питання, хотілось би більше почути про те, як формувалися спільноти етиків у СРСР?*

В. М.: Відповідаючи на це питання, я мушу повернутися до початку нашої розмови. Я вже зазначав, що шлях до етики в усіх нас був різний. Щось типове знайти в ньому надзвичайно важко. Якщо Ви запитаете, наприклад, Анатолія Миколайовича Єрмоленка, видатного фахівця в галузі соціальної етики, то напевне виявиться, що його особистий шлях був цілком відмінним від, наприклад, мого. Хоча згодом ми досить тривалий час разом працювали в секторі етики.

Сталося так, що ще від студентських часів у тих із нас, хто згодом обрав етику як свій філософський фах, осередки для спілкування скоріше були загальнофілософські, аніж власне етичні. Загалом є дуже вдячною і цікавою тема формування таких майданчиків спілкування філософуючих суб'єктів у різні часи. Для нашого студентського покоління важливу роль у цьому плані відігравав, зокрема, вже згаданий мною гурток естетики під проводом Канарського. Ми обговорювали на ньому не лише суто естетичні проблеми – по суті, це була спроба напрацювання спільного філософсько-естетичного погляду на життя.

Згодом на факультеті з'явився також і гурток з етики. Цей гурток, однак, не йшов у жодне порівняння з гуртком Канарського. Це був скромний такий гурток, де ми студіювали Канта, інших філософів, які зробили свій внесок в етику. Існував іще на факультеті чудовий, уславлений гурток з історії філософії під проводом Михайла Булатова. Це також був майданчик для загальнофілософського спілкування. Коли ж наші студентські літа залишилися позаду і ми, як-то кажуть, вийшли у широкий світ – ми збагнули, яким чудовим майданчиком спілкування для всієї української філософської спільноти, усіх філософів, в Україні сущих, був уже в ті часи київський Інститут філософії.

Є. З.: *Перш ніж перейти до розмови про Інститут філософії, варто завершити попередній сюжет. В одному зі своїх автобіографічних текстів ви зазначили, що Канарський восени 1970 відійшов від керування гуртком «унаслідок трагічного непорозуміння», а за рік зник і гурток. Чи не могли б ви докладніше розповісти про це «непорозуміння», а також ще деякі деталі: з якого року ви брали участь в діяльності гуртка, хто ще був його членом, хто ним керував після відходу Канарського?*

В. М.: Справа, як це мені бачиться, у тому, що Анатолій Станіславович, як і Валерій Босенко та Михайло Булатов, привертав до себе постійну увагу деканату філософського факультету і, очевидно, тих «недремних» структур, що контролювали його діяльність. Тоді саме починалася чергова кампанія зі цькування Босенка, тож деканатові знадобилися засуджувальні голоси. Охочі розкритикувати Валерія Олексійовича знайшлися, але в деканаті, мабуть, вважали за важливе, щоб до цієї критики приєдналася така авторитетна на факультеті людина і до того ж учень Босенка, як Анатолій Канарський – разом із його гуртком естетики.

Прямі умовляння результату не принесли – гуртківці відмовилися виступити проти Босенка. Тоді в хід пішли інтриги – учасників гуртка поволи налаштовували одного проти одного і проти Канарського. Сам же Анатолій Станіславович, людина тоді молода й гаряча, з якогось моменту почав підозрювати нас, гуртківців, у підступах проти Босенка й узагалі, так би мовити, у зраді прапора. У результаті, атмосфера довіри і спільного філософського пошуку, що згуртовувала нас, зникла, і гурток у колишньому своєму складі розпався. Щоправда, за деякий час його знову спробувала зібрати Лариса Тимофіївна Левчук, тоді ще дуже молоденька і надзвичайно прекрасна викладачка кафедри етики та естетики. Але це вже зовсім інша історія. Хочу наголосити, що, наскільки мені відомо, камінь у Валерія Олексійовича ніхто з нас, гуртківців, тоді не кинув – повторюю, ніхто! А гуртка усім нам було, звісно, шкода. Заміни йому на факультеті не знайшлося.

Це якщо коротко. А взагалі, про гурток Канарського можна говорити багато – до речі, незмінною його старостою була Тетяна Чайка, а постійними членами – Роман Ленчовський, Костянтин Жоль, Владислав Нестеренко, Валентина Андріянова (згодом стала Хорошиловою), Євгенія Босенко, талановитий хлопець з істфаку Віктор Мейзерський та ін. Сам я став його учасником лише восени 1967 року. На той час гурток уже склався і набув власного обличчя.

Є. З.: *З яким настроєм ви, закінчивши факультет, розпочинали новий етап свого життя в Інституті філософії?*

В. М.: Не можу передати словами те відчуття, яке звідали ми, університетські випускники 1972 року, кому, після всіляких випробувань і пригод, зрештою таки пощастило потрапити зі студентської лави до Інституту філософії АН УРСР. То була зовсім інша атмосфера, люди дуже різні й при цьому дуже відкриті, які ставилися до нас не як суворі набундючені метри, що прагнуть вишколити тих, хто до них завітав, а справді як старші товариші, з котрими можна було запросто спілкуватися, «водити козу», святкувати всілякі свята, обмінюватися філософськими та нефілософськими історіями, анекдотами... Це був чудовий майданчик для спілкування. І не просто філософського (хоча філософського теж, причому на високому рівні), але й просто людського. Минуло вже півсторіччя, а я досі з утіхою згадую тодішні наші семінари, бесіди, посиденьки всілякого гатунку.

У нас справді формувалася спільна інститутська родина, спільні «віддільські» сім'ї. Ми не лише на семінари збирались, але й святкували дні народження одне одного тощо. Це справді була територія спілкування. До нас часто навідувалися люди з різних областей України, причому я не пам'ятаю, щоби в Інституті було якесь зверхнє ставлення до них як до провінціалів. Не було в нас такого. Хоча люди, звичайно, бувають різні. Але я пам'ятаю, що всім було приємно, коли людина приїздила до нас з якогось іншого міста (а Інститут філософії був безперечним центром філософської думки в Україні). Усім хотілося, щоб вона отримала те, за чим до нас завітала. А до

нас приїздили і на стажування, і для співпраці, і на конференції, на захисти тощо. Ось таке в нас було спілкування.

С. Д.: *Якою був стан спільноти етиків у Інституті філософії?*

В. М.: Стосовно власне етичної спільноти в Інституті, то такої не існувало аж до 1992 року, коли в складі відділу філософсько-методологічних проблем культури, етики та естетики було утворено сектор етики. Неформальні дослідницькі спільноти з деяких інших філософських дисциплін існували на базі Інституту здавна, зокрема в галузі логіки та методології науки, але про це краще розпитати інших. Я знаю, що у Вас було інтерв'ю з Наталією Вяткіною. Ось вона була причетна до цього кола дослідників логіки науки. Були дуже цікаві й плідні у творчому, дослідницькому й людському відношенні зібрання-семінари з історії філософії під проводом Вілена Горського. Багато років існував семінар з історії культури Давньої Русі. На нього збиралися люди з усіх кінців України, з Росії, Грузії, Литви, Молдови, Білорусі... Це були дуже цікаві семінари. А щоб збиралися власне етики – до заснування сектору я такого в Інституті не пам'ятаю. Можу згадати лише спорадичні зустрічі на кафедрі етики та естетики КДУ, де працювали Олександра Фортова, Тетяна Аболіна, Олена Лінчук... Утім, уже й не знаю, хто сьогодні міг би про це розповісти.

Отож, у 1992 року, коли в Інституті з'явився нарешті давно очікуваний сектор етики, там працювали Анатолій Єрмоленко, Оксана Кисельова і я. Згодом до нашої дослідницької групи приєдналися нові співробітники: Євген Мулярчук, Валерій Жулай, Лариса Карачевцева. У нас утворився осередок власне етичного спілкування – теоретичний семінар сектору. Від початку ми обговорювали на семінарі різні теми, «намацували» власну дослідницьку програму. Потім на досить тривалий час ми зійшлися на етичній проблематиці діалогу, діалогічного спілкування – як виявилось, ця проблематика цікавила нас усіх, вона й лягла в основу кількох наших колективних досліджень.

Згодом природним чином на передній план вийшла нова проблематика... Проблемно-дослідницька група з етики існує в Інституті й сьогодні, люди працюють, пишуть книжки, захищаються... Хочу побажати своїм колегам-етикам подальших творчих успіхів.

С. Д.: *Як з етичної позиції з'ясувати причини академічної недоброчесності, зокрема й у філософській освіті? Чому стільки розмов про імітацію і плагіат тощо?*

В. М.: Знаєте, мені чим далі, тим більше видається, що, особливо в наш час, краще зосереджуватись на позитиві, на світлому боці справи, так би мовити, на збиранні іскор добра у світі – зокрема, на тому позитивному, що ми можемо здобути у галузі філософської співпраці. Стосовно плагіату – мені здається, що у філософії мають бути аж надто точні критерії для того, щоб вести мову про нього. Якщо ж ідеться про банальну крадіжку текстів абощо, то постає інше питання: а який все це має стосунок до філософії як такої?

У нас в Інституті було, наскільки мені відомо, декілька прикрих випадків, коли люди крали тексти інших цілими сторінками. Це, звичайно, гидко, що тут ще можна сказати. На щастя, мені здається, у нашому Інституті таких випадків було, усе ж, зовсім небагато – два, може три винятки такого гатунку, ото й усе. У нас, до речі, і «анонімок» не так уже багато писалося, як, за переказами, в інших місцях. Мені б не хотілося на цьому зосереджуватись. Це дуже делікатне питання, і я уявляю собі ситуацію, коли нав'язливі пошуки плагіату можуть стати агресивними. Бо якщо йдеться про самобутнє філософське мислення, цілком реальною є така ситуація, коли кілька

незалежних філософів приходять до однієї й тієї ж ідеї і навіть втілюють її достатньо схожим чином.

Таке часто трапляється і, даруйте, я сам себе інколи ловив на тому що... Ну, наприклад, постає питання про практики людяності – так, для мене воно, могу поручитися, відповідає послідовності моєї власної думки, я сам до нього дійшов. І ніхто такого, як я, добре це чи погано, про практики людяності не напишле. Але потім дивишся, а якийсь товариш 10-15 років тому в зовсім іншому місці щось про практики людяності писав. Ну й що з того, що писав? У нас зовсім різні підходи, різні осмислення цього питання. Або навіть і підходи можуть бути надзвичайно близькі – що з того? Я вже згадував, наприклад, Бахтіна та Бубера. Скільки схожого в їхніх уявленнях про діалогічну природу людського Я! Причому не може бути сумнівів, що це абсолютно оригінальні мислителі.

Тож мені здається, що з цим питанням про плагіат треба бути обережним – у філософії, як і в інших галузях людської культури. Всі ми – учасники однієї філософської спільноти, і є певний тематичний репертуар, важливий для всіх. Наприклад, я згадував про проблему смерті. Хто про смерть не думав, не писав? Немає нічого дивного у тому, що шляхи різних людей можуть бути дуже схожими, десь перетинатися, десь збігатися. Але це зовсім не означає, що хтось у когось щось вкрав. Висунення на передній план питання «Чи не вкрав ти чогось?» позбавляє філософію свіжого повітря. Щоб красти, треба мати іншу ментальність. Плагіат – абсолютно не філософське заняття і розмови про нього, мені здається, лежать поза межами філософського налаштування життя. Утім, це не означає, що вони не потрібні. Просто це вже зовсім інша справа, зовсім інакше влаштований світ.

О. С.: *На завершення хотілося торкнутися тематики, ближчої до сучасності, зокрема того, що стосується радикального плюралізму сучасного світу й етики в ньому. Цікавою була б ваша думка як експерта: чи може етика зберегти філософський сенс, втративши універсальність у сучасному тяжінні до тоталітарно локальних (внаслідок плюралізму) настроїв?*

В. М.: Ви знаєте, я хочу почати свою відповідь ось із чого. Я згадував кілька разів ім'я Генріха Батіщева – філософа, який працював у галузі філософії діалогу. Він формулював наступну проблему: як можливе людське спілкування? З одного боку, спілкування, і діалогічне спілкування насамперед, передбачає плюральність різних точок зору, оскільки діалог і є виходом за межі однієї окремої точки зору в напрямку інших. З іншого ж боку, для спілкування потрібно, щоби людей, кожен з яких має свою позицію, щось поєднувало, щоби були якісь спільні цінності, спільні налаштування. Бо без цього спілкування розсипається. Тобто спілкування, зрештою, передбачає і певну спільність тих, хто бере в ньому участь.

Звідси ключова проблема будь-якої філософії діалогу, будь-якої філософії спілкування, за Батіщевим, полягає в поєднанні аксіоми плюральності, тобто визнання плюралізму, який має бути утверджений і збережений, зі спільною «ціннісною вертикаллю», як її називає філософ. Адже за самою своєю суттю спілкування є рухом до спільності (що відбито в самому терміні «спілкування»): потрібно, щоби люди мали якісь спільні налаштування понад усім плюралізмом своїх конкретних позицій. Інакше важко уявити собі людське порозуміння і взагалі будь-які достатньо глибокі контакти між людьми.

Що може бути основою для цієї, сказати б, трансдистантної цілісності, яка єднає усіх учасників спілкування? Я не брався б одразу давати певну відповідь на це питання, адже у філософії часто трапляється так, що, передусім, ми маємо забути певні відповіді й покваліфікувати найменування: вони стандартизують, позбавляють новизни і значущості досвід нашої власної думки. Так і в цьому випадку. Ми бачимо лише те, що безперечно має існувати якась спільна напруга, котра звертає учасників комунікації, з усім плюралізмом їхніх думок, до якоїсь спільної теми, спільної системи цінностей і, зрештою, одне до одного.

От, з усією належною обережністю, маю сказати: таким трансдистантним засновком можливого порозуміння між людьми, на мій погляд, передусім, усе ж, постає етос людяності. Саме те, що робить людину людиною. Ми, хоч би які різні були наші особливі позиції, можемо ґрунтовно зрозуміти один одного, як мені здається, лише тоді, коли маємо деяку ієрархію сенсів (знову ж, не варто поспішати з уточненнями, яку саме), що надається нам нашою спільною людяністю, нашою людською автентичністю. Ми маємо зрозуміти, що є світло в людському житті, що є добро, яке нас єднає. У безлічі випадків ми можемо з певністю сказати, що ось це ми зробили по-людськи, а ось те – не по-людськи. Зокрема, вдаватися до плагіату, красти чужі тексти – це, зрозуміло, не по-людськи. Загалом, чимало речей протистоїть людяності в нашому нинішньому світі.

Є. З.: *Чи не є це далекими від нас з вами міркуваннями?*

В. М.: От, скажімо, десь – і не так уже далеко, завжди не так далеко від наших з вами власних домівок – вибухнула війна, точаться воєнні дії. Ми можемо по-різному оцінювати, хто правий, а хто винуватий у тому конфлікті. Але те, що війна як така – це величезна трагедія, що конфлікт, який роздирає людську спільноту, є трагічним сам по собі – це, я думаю, спільне розуміння, яке поєднує нас як людей. Ми як люди так чи інакше даємо собі звіт у тому, що є добро, а що є зло. На моє глибоке переконання, понад усі відмінності різних підходів, партійних позицій, філософій, ідеологій тощо, у житті існують деякі загальні уявлення, що поєднують нас саме як людей. Якщо ми про них забувати не будемо, то краще й розумітимемо одне одного.

Звичайно, можна сказати, що це, мовляв, антропоцентричний підхід – а чому б не уявити собі світ постлюдський або зовсім нелюдський? Як бути із цим запереченням? На мою думку, є неабиякий сенс у тому, що ми всі на сьогодні все ж таки люди і вийти за межі своєї людськості нам поки що не дано. Можливо, саме через цю нашу людськість, відповідно до нашого людського покликання, нам відкриті духовні змісти, що мають і більш широкий сенс, який долає нашу антропоцентричну обмеженість. Принаймні, я вважаю, що є підстави для твердження: спільний етос людяності – це те, що за будь-яких конфліктних ситуацій може нас наближати одне до одного і створювати підстави для порозуміння. Варто лише сприймати оцю свою, здавалось би, таку тривіальну питому рису – людяність – всерйоз: відповідально, вдумливо і, коли треба, самовіддано. Варто збагнути, що це насправді важливо – інакше-бо в нашому людському житті все розсипається на порох, і не тільки жодних можливостей для порозуміння, але і самої потреби в ньому може колись не стати.

Одержано / Received 15.03.2021

Victor Malakhov, Olga Simoroz, Sofia Dmitrenko, Evgenia Zaichenko

Ethics in research practices of the 60's – 80's. Part I

Interview of Olga Simoroz, Sofia Dmitrenko, Evgenia Zaichenko with Viktor Malakhov on the development of ethics as a philosophical discipline in Ukraine of the 60's - 70's.

Віктор Малахов, Ольга Сімороз, Софія Дмитренко, Євгенія Зайченко

Етика в дослідницьких практиках 60 – 80-х років. Частина I

Інтерв'ю Євгенії Зайченко, Ольги Сімороз і Софії Дмитренко з Віктором Малаховим щодо розвитку етики як філософської дисципліни в Україні 60-х – 70-х рр.

Victor Malakhov, Doct. of sc. in Philosophy, Professor, retired since 2015 (Nagaria, Israel).

Віктор Малахов, д. філос. н., професор, з 2015 року на пенсії (Нагарія, Ізраїль).

e-mail: tavi_mail@ukr.net

Sofia Dmitrenko, master student of the Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Софія Дмитренко, магістрантка філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: sophiadmytrenko@gmail.com

Evgenia Zaichenko, undergraduate student of the Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Євгенія Зайченко, студентка філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: zaichenkoz2@gmail.com

Olga Simoroz, master student of the Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Ольга Сімороз, магістрантка філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: olgasim11@gmail.com
